

הרב שמואל קלופפר

מעורכי "אוצר מפרשי התורה"

תולדות עשיו וחילופי שמות נשותיו

וַיְהִי עֵשָׂו בֶּן אַרְבָּעִים שָׁנָה וַיִּקַּח אִשָּׁה אֶת יְהוּדִית בַּת בְּאָרִי הַחֲתָי וְאֶת בְּשֵׁמֶת בַּת אֵילֹן הַחֲתָי: וַתְּהִינן מֵרַת רוּחַ לְיִצְחָק וּלְרַבֵּקָה: ס

(בראשית פרק כו, לד-לה)

וַיֵּרָא עֵשָׂו כִּי בָרַךְ יִצְחָק אֶת יַעֲקֹב וְשָׁלַח אֹתוֹ פְּדוּנָה אַרְם לְקַחַת לוֹ מִשָּׁם אִשָּׁה בְּבָרְכוֹ אֹתוֹ וַיֵּצֵא עָלָיו לֵאמֹר לֹא תִקַּח אִשָּׁה מִבְּנֹת כְּנָעַן: וַיִּשְׁמַע יַעֲקֹב אֶל אָבִיו וְאֵל אִמּוֹ וַיִּלְךָ פְּדוּנָה אַרְם: וַיֵּרָא עֵשָׂו כִּי רָעוֹת בָּנוֹת כְּנָעַן בְּעֵינָיו יִצְחָק אָבִיו: וַיִּלְךָ עֵשָׂו אֶל יִשְׁמָעֵאל וַיִּקַּח אֶת מַחֲלַת בַּת יִשְׁמָעֵאל בֶּן אֲבְרָהָם אַחֻת נְבִיּוֹת עַל נָשָׂיו לֹא לְאִשָּׁה: ס

(בראשית פרק כח, ו-ט)

וְאֵלֶּה תִּלְדוֹת עֵשָׂו הוּא אֲדוּם: עֵשָׂו לָקַח אֶת נָשָׂיו מִבְּנֹת כְּנָעַן אֶת עֵדָה בַּת אֵילֹן הַחֲתָי וְאֶת אֶהְלִיבְמָה בַּת עֵנָה בַת צְבָעוֹן הַחֲתָי: וְאֶת בְּשֵׁמֶת בַּת יִשְׁמָעֵאל אַחֻת נְבִיּוֹת:

(בראשית פרק לו, א-ג)

כתב רשב"ם (לו, ב), 'המדקדק יתן לב כי בפרשה ראשונה של תולדות יצחק נאמר יהודית בת בארי החתי, בשמת בת אלון החתי, ומחלת בת ישמעאל, ובפרשה זו לא הוזכר בת בארי כלל, לא שמה ולא שם אביה, אבל אלון וישמעאל אביהן של שתי נשיו הראשונות הוזכרו, שהוחלפו שמות הבנות כאשר מצינו בכמה מקומות. בשמת בת אלון נקראת כאן עדה בת אלון, ומחלת בת ישמעאל נקראת כאן בשמת'. וראה להלן מש"כ בענין יהודית.

ואכן הפרשנים הפשטנים הוציאו מסקנות שונות משינוי שמות נשות עשיו¹, יש שכתבו ששתי הראשונות מתו, ונשא אחרות תחתן, ויש שכתבו שיהודית מתה או שלא ילדה (כן דרך רשב"ם וכע"ז כתב הגר"א), ואהליבמה נשא בהר שעיר אחרי בואו שמה שהיא מבנות שעיר², אך רש"י נקט כדברי חז"ל (וכ"ה בלקח טוב כאן) שעדה בת אילון היא בשמת בת אילון, ואהליבמה היא יהודית, ופירש טעם שינוי שמם, עיי"ש³, ויש לפרש מעט נקודות המגע של הפשט עם דרשת חז"ל.

¹ ראה ראב"ע, רשב"ם, רמב"ן, והגר"א דה"י א א, לה.

² וצ"ע ע"ד רשב"ם שכתב כן כי מפורש בכתוב שנכללו בניה בבני עשיו אשר יולדו לו בארץ כנען.

³ וכבר העירו הראשונים משינוי שם אביה ואומתו ובפסיקתא כאן מבואר שענה הוא בארי כי עין הוא באר מים, וגם החיוי יכול להתפרש על זקנה צבעון, ואולי בארי היא נקבה והיא אמה וענה אביה, וזה תלוי בביאור לשון הכתוב בת ענה בת

ידענו יחס המקרא אל השמות כדבר משתנה לפי המקום והענין. ובאבות האומה פירש הכתוב טעם שינוי שמם, ובשאר מקומות הזכיר אדם בשמות מתחלפים בלי להעיר על השינוי כלל. וכמו שבפרשה מחלת בת ישמעאל הנזכרת לעיל היא בשמת הנזכרת כאן בוודאי, וא"כ לא ירע בעינינו אם תקרא בשמת עדה, ויהודית אהליבמה, אך נראה שודאי שיש בשינוי השם משמעות, וזה נמסר לנו ללימוד ודרישה.

ומסדר הפסוקים כאן נראה לכאן ברור שהן אותן נשים, שהרי תחילה פירש שעשיו לקח את נשיו מבנות כנען, ובת ישמעאל נזכרת אחריהן לבדה, וזה נראה חזרה ברורה על המפורש לעיל כי בנות כנען היו למורת רוח ליצחק ולרבקה (וכמו שמשמעות הכתוב כאן ג"כ לגנותו שלקח נשים כנעניות), ואחר שראה שרעות בעיני אביו לקח אשה מבנות ישמעאל, ואם הן נשים מאוחרות יותר או שאהליבמה נשא אחר כן למה זכרם לפני בת ישמעאל, וזה נראה מכריע כדעת רש"י, אמנם גם לדבריו צריך ביאור הטעם שהזכיר כאן את בת אילון ראשונה ולעיל נזכרה יהודית היא אהליבמה ראשונה.

ואשר נראה בזה מלשונות הכתוב ורמיזותיו, שנהג עשיו במנהג דור המבול ולקח לו תחילה שתי נשים כנעניות, האחת לקח לפריה ורביה והשנית ייחד לו לתשמיש, והיתה יושבת באהלו תמיד כעקרה לא ילדה, כדי שלא יכחש יופיה, ושותה כוס של עקרים, וכנזכר בנשי למך עדה וצלה⁴, אמנם לא ארכו הימים ותקנא אהליבמה בצרתה שגידלה בן, וחדלה מלשתות כוס התרעלה לבלתי שמוע בקולו, והנה הרתה וגם ילדה בנים נגד רצונו ולמורת רוחו.

ונראה ברור לדרך מדרש חכמים הנזכר בעדה וצלה, כי כן עדה הנזכרת כאן לקחה עשיו לבנים והסירה ממנו, ובזה נשתנה שמה מבשמת לעדה, (כי עדה בלשון ארמי ענינו הסרה או הריון), ויהודית היא אהליבמה ונשתנה שמה מפני שהיא יושבת באהלו ובצלו ומשכנו ואהלו עמה ונקרא שמה 'אהלי-בה'⁵ - 'אהליבמה', ולעיל כשהכתוב עוסק בסיפור נישואי עשיו, יהודית נזכרת ראשונה, שהיא האשה שהתכבד בה מפני יופיה ועמה עיקר חיבורו, אכן כאן שהכתוב מפרש תולדות עשיו איחר הכתוב להזכירה כי לא נועדה לבנים, וכפי שפורש במעשיהם⁶.

צבעון, אם ענה זכר או נקבה, ולהלן (לו, כד) 'הוא ענה אשר מצא את הימם במדבר ברעתו את החמרים לצבעון אביו', ואכ"מ בביאור סדר המזרות שלה.

⁴ עי' בראשית רבה (כג, ב) 'א"ר עזריה בשם ר' יהודה בר סימון כך היו אנשי דור המבול עושין היה אחד מהן לוקח לו שתי, אחת לפריה ורביה ואחת לתשמיש, זו שהיתה לפריה ורביה היתה יושבת כאלמנה, וזו שהיתה לתשמיש היה משקה כוס של עקרים שלא תלד, והיתה יושבת אצלו מקושטת כזונה ..., תדע לך שכן שהרי הברור שבהן היה למך ולקח ב' נשים, הה"ד ויקח לו למך שתי נשים שם האחת עדה דעדה מיניה, ושם השנית צלה, שהיתה יושבת בצלו', ונזכר ברש"י שם גבי עדה וצלה (בראשית ד, יט).

⁵ ע"ד שמצינו בירושלים שנקראה אהליבה (יחזקאל כג, ד) 'על שם שאהלי היה בה ומקדשי', עיי"ש.

⁶ ואגב יתכן כי על ענין זה אמרה רחל בהולד לה יוסף 'אסף אלהים את חרפתי', שלא יאמרו שהיא שותה כוס עקרים מפני יופיה, ולאה יולדת לו בנים, ונמצא שהיא יושבת באהל יעקב ויאמרו ליצים שהיא נועדה לתשמיש לכד ח"ו, ואין חרפה מזו שיחסו לזה חכמים צד זנות. וראה בגמ' (כתובות דף סב ע"ב) 'נינסיב איתתא אחריתי יאמרו זו אשתו זו זונתו', וזו"ק שם.

וכעת מצאתי בס"ד שכן הביא הכתב והקבלה (בראשית ל, כג) בשם הר"י קארו, זה לשונו, 'חרפתי. יתכן שבזמן ההוא היו מקצת אנשים נושאים שתי נשים אחת לפריה ורביה ואחת לתשמיש בלבד שהיו משקין לה כוס של עיקרין כמו

וּתְלַד עֵדָה לַעֲשׂוֹ אֶת אֱלִיפֹז וּבִשְׁמַת יְלָדָה אֶת רְעוּאֵל: וְאֶהְלִיבְמָה יְלָדָה אֶת יַעֲוֹשׁ וְאֶת יַעֲלָם
וְאֶת קָרַח אֱלֹה בְּנֵי עֲשׂוֹ אֲשֶׁר יִלְדוּ לוֹ בְּאֶרֶץ כְּנָעַן:

(בראשית פרק לו, ד-ה)

הנה שתי נשים לעשיו שנועדו לפרייה ורבייה: עדה ובשמת, הן ובניהן אשר ילדו לעשיו נזכרו ראשונה, אך אהליבמה ילדה גם היא בנים מדעתה, ואין לידתה מתייחסת לעשיו כי נגד רצונו נולדו.

נראה עתה איך מתייחס עשיו לבנים אלו.

וְאֱלֹה תִלְדוּת עֲשׂוֹ אָבִי אָדוּם בְּהַר שְׁעִיר: אֱלֹה שְׁמוֹת בְּנֵי עֲשׂוֹ אֱלִיפֹז בֶּן עֵדָה אֲשֶׁת עֲשׂוֹ
רְעוּאֵל בֶּן בִּשְׁמַת אֲשֶׁת עֲשׂוֹ: וַיְהִיו בְּנֵי אֱלִיפֹז תִּימָן אוֹמֵר צֶפּוֹ וְגַעְתָּם וְקִנְזוֹ: וְתַמְנַע הִיתָה
פִּילְגֶשֶׁת לְאֱלִיפֹז בֶּן עֲשׂוֹ וְתִלְדַּ לְאֱלִיפֹז אֶת עֲמֶלֶק אֱלֹה בְּנֵי עֵדָה אֲשֶׁת עֲשׂוֹ: וְאֱלֹה בְּנֵי רְעוּאֵל
נַחַת וְזָרַח שְׁמֹה וּמִזָּה אֱלֹה הָיוּ בְּנֵי בִּשְׁמַת אֲשֶׁת עֲשׂוֹ: וְאֱלֹה הָיוּ בְּנֵי אֶהְלִיבְמָה בַּת עֵנָה בַּת
צִבְעוֹן אֲשֶׁת עֲשׂוֹ וְתִלְדַּ לַעֲשׂוֹ אֶת יַעֲוֹשׁ וְאֶת יַעֲלָם וְאֶת קָרַח:

(בראשית פרק לו, ט-יד)

בני עשיו הם אליפז ורעואל, הוא מצידו לא מכיר בבנים נוספים, רק אחר פירוט בני עשיו ותולדותם מפרש הכתוב כי לאהליבמה אשתו היו שלשה בנים.

בניהם אחריהם כנראה אינם חשובים או מעניינים מספיק כדי להזכר בתולדות המשפחה. ככה יעשה למי שימרה את פי עשיו.

וכן נראה ממעמדם בהמשך.

אֱלֹה אֱלוֹפִי בְּנֵי עֲשׂוֹ בְּנֵי אֱלִיפֹז בְּכוֹר עֲשׂוֹ אֱלוֹף תִּימָן אֱלוֹף אוֹמֵר אֱלוֹף צֶפּוֹ אֱלוֹף קִנְזוֹ:
אֱלוֹף קָרַח אֱלוֹף גַּעְתָּם אֱלוֹף עֲמֶלֶק אֱלֹה אֱלוֹפִי אֱלִיפֹז בְּאֶרֶץ אָדוּם אֱלֹה בְּנֵי עֵדָה: וְאֱלֹה
בְּנֵי רְעוּאֵל בֶּן עֲשׂוֹ אֱלוֹף נַחַת אֱלוֹף זָרַח אֱלוֹף שְׁמֹה אֱלוֹף מִזָּה אֱלֹה אֱלוֹפִי רְעוּאֵל בְּאֶרֶץ
אָדוּם אֱלֹה בְּנֵי בִּשְׁמַת אֲשֶׁת עֲשׂוֹ: וְאֱלֹה בְּנֵי אֶהְלִיבְמָה אֲשֶׁת עֲשׂוֹ אֱלוֹף יַעֲוֹשׁ אֱלוֹף יַעֲלָם

שהיו עושים אנשי דור המבול (רש"י לעיל ד, יט), וכך היו אומרים ליצני הדור, יעקב יש לו שתי נשים, ורחל שהיא יפה לו אינה רק לתשמיש ולכן אינה יולדת שהשקה לה כוס של עקרין, וזאת היתה חרפה גדולה לרחל לחשבה כזונה, ולזה אחר שילדה והוסר חרפתה ממנה אמרה אסף אלהים את חרפתי. ומקורו בתולדות יצחק שם זה לשונו, 'אסף אלהים את חרפתי. בזה הפסוק נבוכו כל המפרשים, ויתכן שבזמן ההוא היה כל איש נושא שתי נשים, כאמרם ז"ל (ב"ר כג, ב) על פסוק ויקח לו למך שתי נשים עדה וצלה, כך היה דרכן של דור המבול, אחת לפרייה ורבייה, ואחת לתשמיש, וזאת שהיא לתשמיש היו משקין אותה כוס של עקרין כדי שתעקר ומקשטה ככלה ומאכילה מעדנים, וחברתה נזופה ואבלה כאלמנה, הוא שפ"י איוב "רועה עקרה לא תלד ואלמנה לא ייטיב" (איוב כד, כא), עדה היא של פריה ורבייה על שם שמגונה עליו ומוסרת מאצלו - עדה תרגום של סורה, צלה היא של תשמיש על שם שיושבת תמיד בצלו, ועל זאת ההקדמה נאמר שכך היו אומרים ליצני הדור, יעקב יש לו שתי נשים, רחל שהיא יפה היא לו לתשמיש, ולכן אינה יולדת שהשקה לה כוס של עיקרים, ולאה שיוולדת ואינה יפה היא לו לבנים, וזאת חרפה גדולה שאם כן היתה כזונה אצלו, ועתה שילדה יאמרו הטובים שבהם תפח עצמותן של בעלי לשון הרע, וזהו אסף אלהים את חרפתי, וזה הענין חשוב מאד'.

אלוף קרח אלה אלופי אהליבמה בת ענה אשת עשו: אלה בני עשו ואלה אלופיהם הוא אדום: ס

(בראשית פרק לו, טו-יט)

אליפו ורעואל עצמם אינם אלופים כנראה, כמו שעשיו עצמו אינו אלוף, הם ראשי המשפחה הנכבדה, אך אחריהם משפחות אלופים - אלופי אליפו ואלופי רעואל, אך הדור השני מבני אהליבמה אינו נזכר כלל, לכל היותר קראו לבני אהליבמה עצמם בשם אלופים, אלופי אהליבמה בת ענה, על שם אמם יולדתם.

הוא אדום ...

כך מצאתי במדרש⁷:

יד"א למה נקרא שמה עדה, א"ר עזריה למדך הכתוב תפש עשו דרכן של אנשי דור המבול שכל אחד מהם היה לוקח שתי נשים אחת לפריה ורביה וא' לתשמיש, זו שהיתה לפריה ורביה היתה כאלמנה בזויה, וזו שהיתה לתשמיש היה משקה אותה כוס של עקרון שלא תלד והיתה אצלו מקושטת כזונה, וכן עשו הרשע ולכך קראה עדה שנעדה מביתו. ויהודית בת בארי לקח לתשמיש לכך קראה הכתוב אהליבמה שהיתה יושבת באהל, ולפי שהיתה כאלמנה היתה מקושטת ומתבשמת ועושה צרכיה ממקום אחר. ולמה קראה יהודית שהיתה מודה בה שהיתה אשתו.

(בראשית רבתי עמוד 160)

הנה לא גילה לנו בעל המדרש מקור דבריו, הם נמסרים כדרך המדרש בהרחבת הדיבור סביב רמזי השמות, אך במעט התבוננות במעמקי המקראות הנה הדברים צומחים ועולים לנו מתוך הכתובים עצמם.

⁷ יתכן שדרך המדרש שונה בזה מדרכי בפרטים מסויימים, אמנם יסוד הדברים אחד.